

KOLIKO I KAKVE RELIGIJE TREBA MULTIKULTURALNO DRUŠTVO?

Socio-religiozno gledište

ENRICA ROSANNA

Pontificia Facoltà di Scienze
dell'Educazione Auxilium
Via Cremolino, 141
00166 Roma
Italia

Primljeno: 27. 4. 2000.
Izvorni znanstveni rad
UDK 2:316
316.7:2

Sažetak

Suočena s kulturalnim izjednačenjem Europe i novim kulturalnim diferencijacijama u Europi, autorica podsjeća kako multikulturalizam pretpostavlja jednako dostojanstvo svih kultura i interkulturalni dijalog, a za to je potrebna otvorenost pluralizmu, koji je danas u krizi, pa stoga autorica ističe: valja ponovno utemeljiti pluralizam imajući na umu kako je ljudska osoba i njezino dostojanstvo najviša vrednota i točka stabilnosti. U današnjem svijetu religija postaje beznačajna za javno područje. Privatizacija se na religioznom području očituje i kao proces u kojemu pojedinac sebi izgrađuje religiju po vlastitoj mjeri. Crkva, koja je čuvarica »otvorene osobe« i »otvorene kulture« treba pronalaziti nove puteve. Potrebno je humanizirati kulturu, a to znači vrednovati ljudsku osobu u njezinoj sveukupnosti i promicati toleranciju otvorenu za dijalog u kojemu katolicizam s obzirom na druge religije očituje stav poštivanja, suočavanja i dijaloga. Zadaća je religije predstavljati istinu te pomagati pojedincima i skupinama da je produbljuju. Kako bi moglo funkcionirati, novo multikulturalno društvo treba i zajedničku etiku prava. **Ključne riječi:** multikulturalizam, ponovno utemeljenje pluralizma, religiozno tržište, privatizacija, otvorena osoba, otvorena kultura, humaniziranje kulture, inkulturacija, dijalog

Povjeren mi je zahtjevan zadatak koji, da bi ga se obradilo, zahtijeva intelektualnu pronicljivost i znanstvenu kompetentnost ali i ljubav prema ovom našem složenom i teškom vremenu. Ako se osjećam pomalo nelagodno s obzirom na prve dvije značajke, mogu sasvim pošteno reći da zahvaljujem Bogu što sam se rodila u ovom borbenom i sjajnom vremenu, jer »s ljubavlju stojim u ovoj našoj povijesti« i nastojim je čitati živeći iznutra njezin misterij i izazove.

Misterij i izazovi jesu dvije riječi koje mi se čine prikladne za preciziranje teme ovog našeg susreta. *Misterij* prije svega, jasno u sociološkom smislu tog izraza, kao riječ koja ukazuje na multikulturalnost i pluralizam, koju je teško shvatiti i razmrsiti, koja označava Europu i svaku njezinu državu. Mi-

sterij kao riječ koja me navodi na istraživanje biti složenosti i na odbacivanje hipoteze kako je Europa danas »čisti polog kultura« – kako bi to neki željeli nametnuti – lišen onog životnog naboja koji ju je stoljećima činio velikom te na pretpostavku da je, upravo stoga što je poprište brojnih sukoba, Europa živa, životna i sposobna preporoditi se i darovati. *Izazov* kao želja za slušanjem i odgone-tavanjem, unutar suvremenog religioznog fenomena, onog »šapata anđela« o kojem je dobro pisao Peter L. Berger, koji izražava – iako u mnogovrsnosti oblika – potrebu za transcencijom ljudske osobe i onoga »više« što religije mogu dati, jer one »predstavljaju važan element u procesu nacionalne i osobne autoidentifikacije te jesu i mogu biti temeljna pretpostavka za stvaranje etičke

potke, jedinstveni vez«¹ unutar naroda i među njima.

1. PONOVO USTANOVITI PLURALIZAM

Postavimo se prije svega »unutar« naselja kakva je Europa, koje se s mukom oblikuje, ne zaboravljajući da svaka zemlja ili etnos ili kulturna skupina imaju vlastitu povijest i nešto posebno što su proživjeli, te odmah postavimo određenu tvrdnju. Eurocentrizam je gotov ili, bolje rečeno, možda je dobio novo značenje jer »je Europa u svijetu, jučer kao i danas, pažljivo promatrana zbog svoje neprekidne kulturalne razrade i zato što je i u dobru i u zlu bila uporišna točka narodima«². Poznata nam je nažalost bolna povijest nedavnih ratova koji još uvijek snalaze neke zemlje, ratova koje baština europskih vrednota nije mogla obuzdati. S pravom je Romano Guardini tvrdio da je »Europa za svijet uporišna točka jer je razradila svoju misao polazeći od svojih poraza«³.

Europa se, u svijetu globalizacije,⁴ profilira kao jedinstvena stvarnost unutar koje se suočavaju – i sukobljavaju – zahtjevi za pluralizmom i jedinstvom, nadnacionalni zahtjevi i pojedini narodi, transkulturalne težnje i kulturalna diferencijacija.

Pred složenošću i isprepletanjem tih fenomena možemo se zapitati: idemo li prema kulturalnom izjednačenju Europe ili je već započelo doba nove kulturalne diferencijacije?

Pitanje nije uzaludno i na nj su pokušali odgovoriti znanstvenici raznih struka.⁵ Bez sumnje se možemo složiti s autorima koji tvrde da su multietnicitet i multikulturalnost – jasno u dosad neobjavljenim oblicima – karakteristična značajka europskog postmodernog društva koje se izgrađuje i u kojem religije imaju važnu ulogu. Ne može se međutim zanemariti činjenica da ta Europa *in fieri* u sebi nosi kulturalne i religiozne predmoderne karakteristike i *avances* prema transmodernom, tj. nova otvaranja i mogućnosti suočavanja i nove poteškoće.

Zadržimo se kratko na pojmu multikulturalnosti i multikulturalizma, prije nego se pobliže suočimo s religioznim problemom i upitamo: u kojem se smislu može reći da su europska društva multikulturalna društva?

Mnogo je značajki koje označavaju tu multikulturalnost i različite su važnosti.⁶ Najzna-

¹ A. NESTI, *Editoriale*, u: »Religione e società« (1998)31, 3.

² G. DAL FERRO, *Europa: dal multiculturalismo all'interculturalità*, u: »La società« 9(1999), 800.

³ Isto.

⁴ »Izrazom *globalizacija* općenito se želi ukazati na proces sve veće ekonomske međuovisnosti između skupa regija i zemalja svijeta, koji se pretvara u neprekidno povećavanje međunarodnih transakcija kapitala, tehnologija, usluga, roba i informacija. Različiti su načini gledanja na perspektive i posljedice tog procesa na opće društvene promjene. Neki drže da će *globalizacija* uzrokovati rađanje jedinstvenog sustava usredotočenog na univerzalizaciju tržišta i liberalne zapadne demokracije; prema drugima, proizvest će sve veće razlike i individualizaciju vrednota i ponašanja; drugi opet predviđaju razdoblje znatnih međunarodnih nemira koje će obilježiti 'sukobi civilizacija'; napokon, netko drži da će uroditi konačnim trijumfom socijalizma na planetarnoj razini«. *Globalizzazione*, u: P. DONATI, *Lezioni di sociologia*, CEDAM, Padova 1998, str. 350. Usp. i: R. PAPINI – A. PAVAN – S. ZAMAGNI (ur.), *Abitare la società globale. Per una globalizzazione sostenibile*, Edizioni scientifiche italiane, Napoli 1997, str. 427-433.

⁵ S. Martelli drži da uslijed širenja novih sredstava društvenog komuniciranja, posebice onih koji se temelje na novim info-telematičkim tehnologijama, kulturalna sfera zauzima prvorazrednu ulogu, ako već ne odlučujuću, u procesima globalizacije. S time u vezi citira, kako bi pokazao utemeljenost svoje teze, širenje društvenih kozmopolitskih pokreta (npr. *Amnesty International* i *Green Peace*), osnaženje migracijskih procesa iz siromašnih zemalja u razvijene zemlje, turističko gibanje. »Ti i drugi fenomeni ne idu zapravo prema globalizaciji kao izjednačenju po jedinstvenom ili 'modernom' kulturalnom standardu. Istovremeno s globalizacijskim pokretom – koji se uostalom može prepoznati jedino u ekonomskim tokovima (visoke financije) ili u komunikacijskim tokovima, ili pak u širenju standardnih restorana (McDonald's) – nastaju oblici pripadanja koji – neočekivano s »modernog« gledišta – ponovno preuzimaju »pripisani« identitet, ili pak onaj utemeljen na razlikama spola, etnosa, mjesta i religije. Tako nastaju novi politički lokalizmi, traži se identitet utemeljen na predmodernim oblicima ili na zastarjelim religioznim vjerovanjima, ponovno se oživljava 'ponosni' identitet drevnih naroda upravo iz, također nasilnog, susreta sa Zapadom i kršćanstvom (prisjetimo se nedavnog puta Ivana Pavla II. u Indiju)«. S. MARTELLI, *Intervento alla XLIII Settimana Sociale dei Cattolici Italiani*. Napoli, 16-20 novembre 1999 [neobjavljeno]. Usp. također: ISTI, *Sociologia dei processi culturali. Lineamenti e prospettive*, Editrice la Scuola, Brescia 1999, str. 183-203.

⁶ Za složeno i zanimljivo predstavljanje multikulturalne situacije Europe, u vidu odgoja za interkulturalnost, usp. A. PEROTTI, *La via obbligata dell'interculturalità*, EMI, Bologna 1994.

čajnije se odnose na: pluralnost prinosa drugih kultura europskim kulturama; eksploziju i svjetsko obilježje kulture, posebice označene novim tehnologijama sredstava obavještanja i komuniciranja; lingvističku i etnokulturalnu pluralnost koja proizlazi iz povijesnog oblikovanja nacionalnih država; proširenu prisutnost Roma i nomada; regionalni pluralizam unutar istog pučanstva; kulturalnu pluralnost vezanu uz ponovno miješanje naroda uslijed konačnog naseljavanja novijih ekonomskih i političkih migracija; pluralnost doprinosa drugih kultura i civilizacija nacionalnoj baštini raznih europskih zemalja (jezik, ekonomija, povijest, znanosti, svakodnevni život...); kulturalne crte koje je ostavila povijest kolonizacije i dekolonizacije u društvu (stereotipi i predrasude); kulturalnu različitost europskih društava obilježenih poviješću njihovih prekooceanskih iseljavanja, na koje sjećanje ostaje živo posredstvom stalnih interakcija između naroda Europe i onih koji su iselili.⁷

S time u vezi Belardinelli s pravom primjećuje kako u osnovi multikulturalizma stoji načelo koje priznaje jednakopravnost svim kulturama te kako to priznanje stvara pretpostavke za interkulturalni dijalog koji je danas i potreban i težak. »Potreban zato jer svijet postaje sve manji i jer se kulture sve više miješaju u svakom pojedinom društvu; težak, jer svijest da sve kulture imaju nešto važno reći nije jednako razvijena u svim kulturama niti može značiti neku vrstu neutralnosti.«⁸

Kako bi se priznalo dostojanstvo svim kulturama, nužno je biti otvoren pluralizmu: *pluralizmu* u oblicima života i djelovanja, u vrstama mišljenja, u sustavima usmjeravanja, u ideologijama i u religijama; *pluralizmu* koji se rodio od odbacivanja prošlosti koja je davala prednost kolektivnom u odnosu na subjektivno te potvrđivanju s obzirom na suživot kulturalnih razlika;⁹ *pluralizmu* obilježenom udaljenošću s obzirom na prošlost u kojoj postojanje drugih kultura, osim vlastite, nije predstavljalo problem jer se nije stavljala u pitanje nadmoć zapadne kulture.¹⁰ *Pluralizam* koji se danas udaljuje od prošlosti u kojoj su prevladavala ideološka poimanja i sveopće politike – što je često bilo uzrokom

iseljavanja i potvrđivanja pojedinaca – obilježen je obranom povijesne subjektivnosti osoba i naroda, odgovornih za zajedničke odluke.¹¹ *Pluralizam* koji određuju trajna bolna seljenja, ali i tendencija autohtonih populacija da se iščupaju iz vlastite tradicije i vlastitog etniciteta te izgrade nove pripadnosti i veze s drugim kulturama.¹²

Pluralizam koji je bremenit rizicima, ali i prepun obećanja.

Rizici prije svega: krize identiteta koje potiču rast nacionalizama i uzrokuju ratove ili čak pojave »etničkog čišćenja«; uspostavljanje zatvorenih etničko-religijskih zajednica koje obilježava postojana veza sa stranim zemljama čiji članovi imaju kulturalno ukorjenjenje potpuno drugačije od onoga koje nudi zemlja u kojoj sada žive; porast religiozne nezainteresiranosti i sinkretizma, zbog čega svatko izabire slučajno, prema vlastitom ukusu, uvjeren da jedno vrijedi kao i drugo.

Međutim, ono što zabrinjava još je radikalnije. Došli smo do pluralizma koji se ne obazire na etičko zajedništvo;¹³ prema tome govori se o nužnosti i hitnosti ponovnog utemeljenja pluralizma, i s obzirom na to poziva se na religiju.¹⁴ Religije su naime uvijek

7 Usp. A. PEROTTI, *La via obbligata dell'interculturalità*, str. 24-25.

8 S. BELARDINELLI, *Cultura e religione*, u: P. DONATI, *Lezioni di sociologia*, str. 114.

9 Usp. G. DAL FERRO, *Libertà e culture. Nuove sfide per le religioni*, Edizioni Messaggero, Padova 1999, str. 228-230.

10 Usp. S. BELARDINELLI, *Cultura e religione*, u: P. DONATI, *Lezioni di sociologia*, str. 113.

11 Usp. G. DAL FERRO, *Libertà e culture. Nuove sfide per le religioni*, str. 229.

12 Usp. S. MARTELLI, *Intervento alla XLIII Settimana Sociale dei Cattolici Italiani* (neobjavljeno).

13 Pluralizam, koji predstavlja temeljni neuništivi ustroj zajedničke demokratskoliberalne biti naše sadašnjosti, razvio se iz nemogućnosti da se u društvu pronađe normativno jedinstvo etičkoreligiozne naravi, ne mogavši istovremeno biti bez zajedničkih parametara. Usp. J. BAJZEK, *Secolarizzazione e pluralismo*, u: S. THURUTHIYIL (ur.), *La fede in un'epoca di pluralismo*, LAS, Roma 1997, str. 13-27.

14 Hvali se pluralnost, ali nažalost naša društva drže zajedno tek rijetki elementi: zadovoljenje mnogih potreba (potrošnja, pokretljivost, spolnost); ostvarenje pojedinačnih interesa (novac, vlasništvo, životni standard) te simbola priznanja društva (privlačnost, usluge, samodostatnost, društveni položaj, prestiž). Sve se više smanjuje količina etičkih

bile izričaj univerzalnosti, zbog njihovih veza s osobama i kulturama; kako se na njih pozivalo nekad da bi se opravdalo izjednačenje, tako se danas na njih pozivaju osobe i kulture kako bi potvrdile svoja prava.¹⁵

Stoga valja hitno *ponovno utemeljiti pluralizam*, oslobađajući pojam vrednote i pojam ljudske osobe. Jedino je dostojanstvo ljudske osobe točka stabilnosti, slaganja i uspoređivanja između multikulturalnosti (kako se ne bi izopáčila u individualizam i nezainteresiranost)¹⁶ i interkulturalnosti (kako se ne bi izopáčila u potpuni relativizam).¹⁷

Osoba je uvijek i u svakom slučaju najviša vrednota pa su stoga sveopća prava utemeljena na toj vrednoti solidan temelj za unutarnji i vanjski mir nacija, za demokraciju, za međunarodni razvoj i solidarnost.¹⁸ Jedino središnje mjesto osobe vodi k *vrednovanju zajedništva između pojedinaca i naroda* iznad svakog sustava, ideje ili ideologije, što vodi k otkrivanju istinskog značenja odnosa i onoga što drugi – ne više neprijatelj ili suparnik – može ponuditi; to vodi k razvoju paradigme planetarne civilizacije koja je ujedno i pluralna; a to vodi i k očuvanju univerzalističkih potreba svake kulture u duhu koji je otvoren za razlike i mnogostrukost, bez bilo kakve volje za izjednačavanjem. Jedino će se tako uspjeti čak i okoristiti nekim relativističkim potrebama koje obilježavaju specifičnost neke kulture ne zatvarajući je u tu specifičnost.¹⁹

Stoga Europa, kako bi se suočila s raznim izazovima i igrama interesa, treba pronaći snagu i hranu iz baštine te velike vrednote koju zajednički dijeli. Nažalost, »čovjek – kao što to izričito kaže Luhmann – 'više nije mjera društva'. Čini se da sve funkcionira kao da ljudi ne postoje, čini se da su tržište, znanost, politika, masmediji uistinu postali toliki 'zatvoreni' sustavi, koji svaki pojedini djeluje prema vlastitoj logici, specifičnom funkcionalnom kodeksu, u koji se nitko ne smije miješati. Što se tiče pojedinca, promotrivši težnju da ga se tumači prema uskoj semantici individualizma, upravo bi se reklo da je postao 'psihički sustav' koji je nesposoban utjecati na društvo koje stvarno služi funkcionalnim zahtjevima svojih snažnijih sustava«. ²⁰ Istina je da smo prožeti svo-

jom kulturom i institucijama društva u kojemu živimo, ali je isto tako istina da naše misli i naša djela nisu samo odsjaj sociokulturalne stvarnosti. »Koliko god svijet u kojem smo

zajedničkih točaka i to potvrđuju mnogi elementi: rascjepkanost braka, rastave braka, zloupotreba djece, nasilje, kriminalitet, ilegalnost, korupcija. Usp. K. LEHMANN, *Radici del pluralismo e uscita dall'esilio pubblico della fede. La Chiesa nella società pluralista*, Dehoniane, Bologna, str. 67.

15 Usp. G. DAL FERRO, *Libertà e culture. Nuove sfide per le religioni*, str. 6. U biti postoje dvije teme u raspravi o odnosu religije i kulture: religiozna sloboda na koju se gleda kao na temelj svih prava, nužnost prožimanja kulture jer se religiozna poruka ne poistovjećuje s kulturom. Postoje međutim i opasnosti jer se religije, iako vrednuju pojedince i kulture, ne mogu odreći da budu sveopća i apsolutna poruka (usp. nav. mj.).

16 »Ako je moderna kultura griješila htijući podvrći razlike i raznovrsnost svojim uopćenim parametrima, danas postoji opasnost upadanja u suprotnu pogrešku, tj. da se drži kako više nema nikakvog kriterija na temelju kojega je moguće mjeriti valjanost pojedinih govora i pojedinih kultura. Svaka kultura stoji za sebe, predviđevši kao sigurno da se može stajati i drugačije. U svakom slučaju se međutim lako može dogoditi da nas drugi, strani, stranac, više ne pita za savjet. Ako sve može biti drugačije, i razlika postaje neinteresantna. Želimo li dakle istinski govoriti o multikulturalizmu, moramo barem izaći i iz moderne logike *asimilacije*, i iz postmoderne logike *indiferentnosti*, znajući ipak da je dijalog među raznim kulturama i nužan i težak.« S. BELARDINELLI, *Cultura e religione*, u: P. DONATI, *Lezioni di sociologia*, str. 117.

17 »Kvaliteta interkulturalnog dijaloga ovisi o sposobnosti koju kulture imaju da se odvoje od samih sebe. Bez te sposobnosti vrlo je teško poznavati i prepoznati »drugoga« kao takvoga. Fanatizmi bilo koje vrste, politički ili religiozni, svi su označeni istim zatvaranjem, takvim zbog kojega drugi postaje jednostavno »nevjernik«, »neprijatelj« košta treba oboriti ili čak »nečovjek«. S druge strane međutim, odmak od samih sebe ne mora ni značiti odricanje od samih sebe. Istinsko suočavanje s drugim nikad ne znači prilagođavanje, jednostavnu razmjenu perspektiva i uloga, niti pretakanje određenih kulturalnih sadržaja u druge spremnike. Mi možemo samo pretpostaviti (usudio bih se reći: moramo) da nam drugi ima nešto reći, ali ne možemo već na početku znati što moramo naučiti niti što će drugi naučiti od nas. Jedino stvarno suočavanje s 'drugom kulturom' moći će nam s obzirom na to dati neke naznake.« S. BELARDINELLI, *Cultura e religione*, u: P. DONATI, *Lezioni di sociologia*, str. 117.

18 Danas se posebno slavi empirički pojam vrednote kao izričaja suglasnosti. Vrijednost ljudskih prava također se drži plodom suglasnosti. Stoga valja razlikovati pojam *pluralnosti*, koji spašava vrednotu ljudske osobe, od pojma *pluralizma* koji osobu ne promatra objektivnom vrednotom. Usp.

rođeni predstavlja za svakoga od nas neku vrstu 'usuda', koji nas neizbježno čini društveno i kulturalno uvjetovanima, odnos koji uspostavljamo s njim ipak je uvijek više ili manje kreativan, upravo zato što, kao ljudi, neprekidno nadilazimo sami sebe pa prema tome i sociokulturalne uvjete našeg postojanja.«²¹

2. IZAZVATI LOGIKU RELIGIOZNOG TRŽIŠTA

»Pod žestokim vjetrom mnogih i različitih sociokulturalnih procesa koje etiketa globalizacije može tek djelomično nanovo preuzeti, padaju ideologije 'ponosite' faze modernosti, koleba se naivna vjera u napredak i nadmoć zapadne 'civilizacije', koja je ipak animirala kolonijalni zanos Europljana na pet kontinenata u stoljećima modernog doba. Nakon sekularizacije, sada se prisustvuje događaju 'sekularizacije sekularizacije': među ruševinama modernih ideologija kreću se stanovnici postmodernih metropola i ponovno otkrivaju religiju, dapače religije – sve religije svijeta, također i one koje su unesene u sirotinjskim torbama useljenika. Međutim, postmoderni stanovnici žele vjerovati 'na svoj način', skupljaju religiju *po izboru*, među raznim oblicima prakticiranja izabirući one koji su najbliži neposrednim potrebama identiteta, zatvaraju se u 'tvrđavu Europu' zabrinuti samo za sadašnjost, nesigurni u pogledu vlastite prošlosti i uplašeni s obzirom na budućnost.«²²

Ovo tumačenje današnje religiozne situacije kako ju je opisao sociolog S. Martelli, čini mi se prikladan predgovor za ocrtavanje *identikita* današnje religiozne Europe, složenog *identikita* kojemu je teško rekonstruirati dijelove od kojih je sastavljen.²³ Ipak je potrebno to ispitati želi li se odgovoriti na pitanje istaknuto u naslovu: kakve i koliko religija za multikulturalno društvo?

Različita su tumačenja situacije i čini mi se da ih se može smjestiti u tri znakovita sloja koji se isprepleću, međusobno prožimlju i sadrže mnoge pokazatelje jednog ili drugog vida aktualne složene situacije.

Prije svega tu je pojava *funkcionalne diferencijacije institucija*, svake sa svojim vla-

stitim pravilima i vrednotama, od čega nije imuna niti religiozna institucija. Karl Lehman – na IX. simpoziju europskih biskupa na temu »Religija – privatna i javna činjenica. Crkva u pluralističkom društvu« – govoreći posebno o Katoličkoj crkvi, upotrebljava riječ »oslobođenje« čime želi naznačiti na prvome mjestu da je Crkva »oslobođena« mnogostruke vladavine tradicionalnih društvenih i državnih moći, »ponovno pronalazeći samu sebi, tj. ponovno zadobivajući slobodu«.²⁴ Oslobođenje međutim i »kao 'otpuštanje' u neodređenu sferu; Crkva [... je postupno isključena iz javnosti i potisnuta u stranu] na sferu privatnoga i čistu unutarnjost tako da je naširoko vezana uz kraljevstvo intimnosti i nevidljive duhovnosti«.²⁵ Zatim nastavlja: »Prema drugom mogućem rješenju pluralizma, u odnosu na religiju i Crkvu, obje se mogu shvatiti kao elementi unutar općeg socijalnog sustava. Religija i Crkva mogu se dakle, zajedno s ekonomijom i sportom, trgovinom i drugim glavnim podrčjima društvenog života, pojaviti kao zasebne grane. Tu je opasnost da se religija sama ograniči na svoje

M. SCHOYANS, *Démocratie et valeurs. Quelle stratégie dans une société pluraliste*. Prilog na VI. plenarnoj sjednici Papinske akademije društvenih znanosti, Vatikan, 23-26. veljače 2000. (neobjavljeno).

19 Usp. S. BELARDINELLI, *Cultura e religione*, u: P. DONATI, *Lezioni di sociologia*, str. 118-119.

20 *Isto*, str. 104-105.

21 *Isto*, str. 105.

22 S. MARTELLI, *Intervento alla XLIII Settimana Sociale dei Cattolici Italiani* (neobjavljeno).

23 Carlo Fiore u svom nedavno objavljenom djelu nudi iscrpnu panoramsku analizu svjetskih religija s njihovim vrednotama, dvosmislenostima i poteškoćama. Nakon prvog poglavlja, o »posljednjim obzorjima«, predstavlja »kozmičko-mističke religije« (hinduizam, budizam, tantrizam), »povijesno-proročke religije« (židovstvo, kršćanstvo, islam), »današnje religiozne fenomene« (milenaarizam, reinkarnaciju, sekularizaciju, mističnoezoterijske i novopoganske fenomene), oblike odbacivanja Boga (majstori sumnje, ateizam i agnosticizam, nezainteresiranost, sotonizam). Djelo završava poglavljem o budućnosti religija (sinkretizam, New Age, nekoliko crta budućih religija). Usp. C. FIORE, *Religioni tra storia e attualità. Appunti per un dialogo multireligioso e multiculturale*, Elle Di Ci, Leumann (To) 1999.

24 K. LEHMANN, *Radici del pluralismo e uscita dall'esilio pubblico della fede*, nav. dj., str. 69.

25 *Isto*.

polje djelovanja, ili pak da bude ograničena na krajnje životne situacije, posebno pove-zane s početkom i krajem života, ali i sa, si-gurno ozbiljnom, situacijom patnje i bolesti, te napokon uz ključne točke i obrate u ljud-skoj biografiji. Religija i Crkva tako su jedno-stavna 'praksa nadvladavanja slučajnosti'. U tom smislu religija se klasificira i funk-cionalno utilitaristički u općem sustavu dru-štvenog života. Postoji opasnost da Crkva po-stane tek neko poduzeće za posljednja pita-nja ili uslužna tvrtka za uokvirenje važnih životnih trenutaka. Religija dakle postaje po-jedinačni podsustav, u kojem vladaju pravi-la proučavana *ad hoc*, valjana samo na tom području. Smanjuje se ili postaje suvišnim utjecaj ostalih podsustava.«²⁶

Druga nit čitanja jest već spomenuta i uvedena *privatizacija*, koja je transverzalna svim religijama i na istoku i na zapadu. S obzi-rom na uzroke koji su doveli do privatizacije, osobito su korisna tumačenja Thomasa Luck-mana. On piše: »U posljednja dva desetljeća, nakon dva stoljeća tijekom kojih je promje-na bila pripravljena promjenama u ekonomiji, u odnosima između Crkve i države, u obi-teljskom ustroju, procesima urbanizacije itd., 'privatizirani' socijalni oblik religije počinje prevladavati nad oblikom koji je ustanovljen tijekom tolikih stoljeća. Crkve, sekte, vjerske zajednice i slične podjele koje su nastale kao konkretni predstavnici institucionalno spe-cijaliziranih socijalnih oblika neće nestati. Ti su oblici uvelike oslabljeni jer su socijalno smješteni i stoga je njihovo funkcioniranje u suvremenim zapadnim društvima ponovno definirano općenitim društvenoustrojstvenim i kulturnim okvirom novonastalih, privatizi-ranih četvrtina socijalnih oblika religije.«²⁷

S obzirom na taj problem, ali promatran pod drugim kutem i u odnosu na demokra-ciju, Pierpaolo Donati drži da se u moder-nom društvu transcendentne religije proma-traju kao prepreka demokraciji, a kako bi se nadvladala ta prepreka, usvojene su dvije strategije: prilagođavanje religije simbolič-kom političkom kodeksu demokratizacije (to je slučaj europskog modela) i privatizacija religije (to je slučaj američkog modela). U oba slučaja religija je postala beznačajna za javno područje.²⁸

U toj slici, koju označava nepostojanje prihvatljivog religioznog modela s kojim bi se slagali na društvenoj razini, postaje očito da pravo građanstva dobivaju bezbrojne reli-giozne ponude i funkcionalne zamjene reli-gije.²⁹ Tako zajedno žive »ne samo različite religije istog kulturnog područja sa svojim konfesijama i sektama, niti samo dosad stra-ne religije, koje se šire cijelim svijetom po-sredstvom migracija i koje su prihvaćene u 'multikulturalnoj' klimi nego i problematični oblici, koji prije predstavljaju nadomjestak religije ili zamjenske religije, kao npr. praz-novjerje, astrologija, okultizam, novi reli-giozni pokreti itd. Fenomen 'religije', kako su ga npr. uvijek u kršćanskoj religiji živjele Crkve, izmiče određenoj društvenoj kontroli.

²⁶ Isto.

²⁷ Th. LUCKMANN, *The Religious Situation in Europe: The Background to Contemporary Conversions*, u: »Social Compass« 46(1999), str. 253.

²⁸ »Od prosvjetiteljstva nadalje, moderno je društvo promatralo transcendentnu religiju kao prepreku demokraciji. Kako bi nadvladalo tu prepreku, pri-mijenilo je dvije strategije. Prema prvoj, religija je bila prisiljena da prihvati politički simbolički kôd demokratizacije ('europski model'). U dru-gom, religiji je dopuštena autonomija ali je pove-zana uz posve privatnu sferu njezinim odvajanjem od političke sfere ('američki model'). U oba slučaja religija je postala sve nevažnija za javnu sferu. Na kraju dvadesetog stoljeća, te povijesne tendencije i s njima povezane konfiguracije društva zapale su u radikalnu krizu: demokracija je izgubila svoje konceptualne temelje a religija svoj identitet. Kako se demokracija i religija mogu zajednički razvijati?«. P. DONATI, *Religion and Democracy in the PostModern World: The Possibility of a »Religiously Qualified« Public Sphere*. Prilog na VI. plenarnom zasjedanju Papinske akademije dru-štvenih znanosti, Vatikan, 23-26. veljače 2000. (neobjavljeno).

²⁹ »Moderno organiziranje religioznog u društvu, tj. privatizacija, karakterizirano je odsutnošću pri-hvatljivih, *općenito* obaveznih kanonskih društve-nih modela za ustrajna sveopća ljudska iskustva transcendentne i traganje za sadržajnim životom. Pojedinci, a pod određenim ograničenim uvjeti-ma skupine, mogu, u načelu, prihvatiti bilo koji model koji je dostupan na otvorenom tržištu i učini-ti ga za sebe obaveznim. Do kojeg stupnja po-jedinac može neki model učiniti subjektivno oba-veznim bez vanjskog društvenokognitivnog potpo-maganja i kako skupine mogu na unutarnji način ostati prihvatljive za model život s obzirom na mo-dele koji se natječu, drugo je pitanje.« Th. LUCK-MANN, *The Religious Situation in Europe: The Background to Contemporary Conversions*, u: »Social Compass« 46(1999), str. 256.

Tamne strane određenih religioznih praksi ponovno se mogu predstaviti na potpuno neočekivane i zapanjujuće načine. To uništava vjerodostojnost religije. Pojedinaac osim toga može stvoriti vlastitu religiju ustrojenu od raznih pojedinosti ili mogućnosti; ona se u više navrata mijenja, već prema dobi i razdoblju života i u svom se razvoju ne zaustavlja ni pred Crkvom. Možda se upravo u tome najizravnije očituje privatizacija; uostalom, ona se ne tiče samo pojedinca, nego se pokazuje i u skupinama, koje se u Crkvi udaljuju od središnjeg nadahnuća i opstaju u malim homogenim, jasnim i prepoznatljivim oblicima.

Tako se stvara *tržište religija* (to je treća nit tumačenja) te se međusobno natječu religiozna usmjerenja vrlo različitog podrijetla. Tržište religioznih ponuda temelji se na komercijalizaciji putem masmedija, knjiga, časopisa, radija i televizije, terapijske prakse, akademija i seminara.³⁰

Posebno razmišljanje na ovom religioznom tržištu zaslužuje takozvani pokret *New Age* svojim sinkretizmom i sve većim širenjem. I opet nam Luckman s time u vezi objašnjava: »Novi, privatizirani [...] nevidljivi društveni oblik religije lakše se može objasniti određenim nedavno proširenim razvojem koji se obično javlja pod istim nazivom: 'New Age' pokret [...] uključujući 'novi okultizam' i razne programe koji promiču duhovni razvoj pojedinaca. Oni su izrazito sinkretistički. [...] Ti pokreti [...] obilježeni su različitim – obično slabim – oblicima institucionalizacije [...]«.³¹

S obzirom na *New Age*, Nesti tvrdi da je »novi religiozni scenarij kraja tisućljeća označen ne samo politeizmom nego eksplozijom religioznoga koje se u mnogim vidovima može držati divljim«. On dalje nastavlja: »Pisalo se kako je papa novom enciklikom *Fides et ratio* ukazao na to da je biskup Milingo opasniji od Togliattija, budući da sekte odcjepljuju pola Latinske Amerike. Unatoč tome što je *New Age* religija za nevjernike, na kraju ima više bogova od svake objavljene religije. Zar nije imao pravo Chesterton ustvrditi kako kad čovjek više ne vjeruje u Boga to ne znači da ne vjeruje ni u šta, nego da vjeruje u sve?«³²

Drugi znakovit vid suvremenog religioznog tržišta je fundamentalizam, a treći ekološki pokret, koji objedinjuje integralističke karakteristike fundamentalizama i elemente *New Agea*. Svaki integralizam mrzi promjenu i stvaralaštvo; fanatizam odbacuje čuđenje i nemir traženja te misao, misterij i nedovršeno. Integralizmu i fanatizmu potrebne su snažne, odlučne, jasne postavke, ono što se ne mijenja, te dobro pripremljena i definirana vjera, »s jamstvom čiste istine, podstavljena mržnjom, učvršćena u svakom dijelu dobrom savješću«. ³³ Stoga je dijalog s fundamentalizmom riječ bez značenja. Samo je otvorena religija koja ima pozitivan pojam ljudske osobe, spremna i prikladna za dijalog i ima nužne pretpostavke da to poduzme.

Religiozna tržnica koju proizvodi privatizacija stvara u meni više od jednog nemira (ne samo u negativnom nego i u pozitivnom smislu) i potiče me te se pitam: nije li privatizacija implicitno priznanje jedinstvenosti i dostojanstva ljudske osobe, a na neizravni način vrednovanje kršćanstva?

Nesumnjivo, ona vodi k produblivanju evanđelja, jer upravo evanđelje postavlja osobu i zajedništvo osoba iznad svakog sustava i svake ideje, pa i dobra. Dovodi do otkrivanja istinskog značenja odnosa, do toga da se shvati i uzljubi ono što predstavlja smisao bivovanja drugoga, do zahvalnog prihvatanja dara raznih religija,³⁴ razvijanja paradig-

³⁰ A. NESTI, *Editoriale*, u: »Religione e società« (1998)32, 3-4.

³¹ Th. LUCKMANN, *The Religious Situation in Europe: The Background to Contemporary Conversions*, u: »Social Compass« 46(1999), str. 255. Prema Luckmanu, zajedno s drugima postoje crkve sekte koje nastavljaju u svom poslanju pružanja smisla i zanimanja za velike životne trenutke, zatim stare i nove ideologije, moderne religije, spiritualistički pokreti i okultizam, mistične i ezoteričke prakse. Ono što je zanimljivo s obzirom na nove religiozne oblike jest da su ukorijenjeni u emotivnosti i neposrednim osjećajima koje je teško prevesti u mitove, simbole, dogme.

³² A. NESTI, *Editoriale*, u: »Religione e società« (1998)32, 3-4.

³³ S. GERMAIN, *Gli echi del silenzio*, Ed. Esperienze, Fossano 1996, str. 39.

³⁴ Usp. O. CLÉMENT, *Il potere crocifisso*, Ed. Quiqajon, Magnano 1998, str. 25. S obzirom na prihvaćanje drugoga, a posebice s obzirom na znanstvenu

me planetarne i istovremeno pluralne civilizacije. »Uloga Crkve – piše Clément – jest sazivanje duhovnoga u srce svih oblika postojanja, kao kvasac, poziv, stvaralačko nadahnuće: evocirati ga i ponuditi sve do produbljanja pluralizma kao 'tolerancije skepticizma'.«³⁵

Situacija tržišta osim toga dovodi, iako izvanredno mučnim putevima, do priznavanja i vrednovanja punog dostojanstva ljudske osobe, nadilazeći jedino operativno-funkcionalno priznavanje svakodnevnog djelovanja što ga želi tržište.³⁶

Kao zaključak ove točke, imajući na umu tri niti za tumačenje suvremene situacije – funkcionalnu diferencijaciju institucija, privatizaciju, tržište – htjela bih ukratko razmisliti o nekim crtama religiozne promjene kojima poprečno prolaze tri niti, s osobitim obzirom na katolicizam.

Jasno je prije svega da je religiozni čimbenik prisutan u multikulturalnom društvu i da je nositelj smisla na pojedinačnoj i društvenoj razini, iako s drugim imenima i u vrlo različitim i mnogovrsnim oblicima. Isto je tako jasno da se, pred pojavljivanjem novih religioznih oblika, unutar tradicionalnih religija već prije više godina pokrenuo proces produbljanja vlastitog identiteta i odnosa s društvenokulturnim okolišem. Osim toga ne možemo zanemariti niti postojanje autokritične rasprave u svjetovnoj niti.

»Šapat anđela« ponekad postaje povik koji obavezuje na slušanje i onoga tko je nezainteresiran, a nadasve obavezuje na odbacivanje hipoteze da se za religije pripravlja budućnost *u jednom pravcu* (u smislu da su osuđene ili na nestanak ili da budu jedinstvena agencija koja proizvodi smisao) kao što drže struje koje se nadahnjuju na marksizmu, bez *povratka* (u smislu da će njihova uloga biti sve manje značajna ili će se moći čak i radikalno promijeniti, izmijenivši bit same religije) kao što tvrde pozitivističke struje koje se nadahnjuju na Emilu Durkheimu.³⁷

Odbacivši ove ideološke hipoteze, ne možemo međutim ne istaknuti da i u katolicizmu, konkretno promatranom u suvremenoj pluralističkoj situaciji, postoje stvarni problemi. Katolicizam je naime pozvan suočiti se ne samo s drugim religijama prisut-

nim na tržištu nego i sa sukobima, teškoćama, unutarnjim razlikama, što je plod i neprekidnog premišljanja Crkve nad samom sobom kao i prilagođavanja društvu. Neki pokazatelji tih poteškoća čine mi se posebice značajni: traženje ravnoteže između univerzalnosti i posebnosti, pomirenje između misionarenja i religiozne slobode, spoj sjećanja i sadašnjosti, prisutnost institucije u javnosti i privatizacija religioznog iskustva, sposobnost suočavanja s novim pitanjima o smislu

proizvodnju – posebice teološku – mislilaca na raznim stranama svijeta, možda treba učiniti mnoge korake. Tako npr. u knjigama teološkog istraživanja objavljenim u Italiji nema mnogo izvještaja i iskustava neeuropskih autora. Sjetimo se azijskih, oceanijskih, afričkih teoloških istraživanja, koja su praktično gotovo zanemarena. Čini mi se važnim, s time u vezi, ono što je sadašnji tajnik Kongregacije za kršćanski odgoj rekao kolegiju docenata Salezijanskog papinskog sveučilišta: »Morali bismo biti zahvalni Gospodinu za dar, koji nam je nakon Koncila dao, aktivnog sudjelovanja svih zemljopisnih strana svijeta. Ono što europski teolozi nisu dovoljno razumjeli istaknuli su sjevernoamerički teolozi (npr. sloboda savjesti i religijska sloboda), južnoamerički teolozi (odnos između ortodoksije i ortoprakse ili odnos između vjere i pravde), indijski (uloga nekršćanskih religija i raznih kultura), azijski općenito (inkulturacija i metode istočne molitve), afrički (značenje i vrijednost tradicionalnih religija, viđenje obitelji, liturgija u kojoj se više sudjeluje)«. G. PITTAU, *La spiritualità del religioso docente universitario*. Konferencija kolegija docenata Salezijanskog papinskog sveučilišta, Rim, 5. prosinca 1996. (neobjavljeno).

³⁵ O. CLÉMENT, *Il potere crocifisso*, str. 19-25.

³⁶ »Danas je [Crkva...] vjerojatno jedina institucija koja potpuno i bezuvjetno brani neshvatljivu vrijednost svakog ljudskog bića, njegovo pravo na život, obitelj, zdravlje, znanje, vlasništvo, slobodu i udruživanje. U mjeri u kojoj promiče te vrednote, ona promiče uvjete za postojanje i demokraciju. Ako Crkva ima tako važnu ulogu u obrani čovjeka, to je stoga što je čovjekova vrijednost ukorijenjena ne samo u njegovu položaju kao razumnog i slobodnog bića, nego još više u njegovu usvojenju u Isusu«. SCHOYANS, *Démocratie et valeurs* (neobjavljeno).

³⁷ »... Čitanje kulturalnih činjenica unutar jednodimenzionalne i jednocrtne perspektive čini se kao izgovor, gotovo kao da se povijest može čitati unutar modela koji slijede jedan za drugim, ne poznavajući ili izdvajajući društvenu složenost i istodobno postojanje različitih načina proizvodnje. Osim toga zbunjuje teza koja vidi religiozno organizirano u društvima prošlosti, a transmodernome pripisuje neorganizirane duhovnosti. [...] Nalazimo se u kraljevstvu razlike.« A. NESTI, *Editoriale*, u: »Religione e società« (1998)31.

i s današnjim teškim problemima (kloniranje, bioinženjering, umjetna inteligencija...).

Za katolicizam, koji je jak po slabosti raspetoga Boga, te poteškoće – zbog kojih posebno trpi i hijerarhija i Božji narod – jesu i trebaju biti velika prilika. »Modernost – tvrdi Chiti u intervjuu objavljenom u časopisu *Religije i društvo* – još uvijek treba Boga. Nakon holokausta i pokolja u stoljeću koje se završava, za vjernike i nevjernike, Kristov križ i dalje ima svoje posebno značenje u povijesti čovjeka. On sažima čovjekovu slabost pred misterijem, pred smislom života i smrti, simbolizira sve ograničenosti čovječanstva te, na kraju krajeva, svatko može gledati na taj znak kao na simbol nade koja je ipak zajednička. Za sve.«³⁸

3. PRONAĆI PUTEVE KAKO BI SE DAO GLAS »NEIZRECIVOM«?

Kierkegaard je napisao: »Ako bih trebao nešto poželjeti, ne bih htio ni bogatstvo ni moć nego zanos za mogućim: htio bih jedino oko koje bi, vječno mlado, vječno blistalo od želje da vidi moguće«.

Zanos mogućega čini mi se put koji treba prijeći kako bi se »dao glas neizrecivom« unutar multikulturalnog i multietničkog društva.³⁹ Kako bi se to ostvarilo, vjerujem da je potrebno voditi računa o situaciji, dopustivši da nam prije navedene tvrdnje postavimo pitanja, ali isto tako dopustivši da nas izazovu posljedice te situacije kao i mogućnosti koje ta ista situacija predstavlja.

Prije svega, vodeći računa o ciljevima ovog *Foruma*, i stavljajući se u perspektivu crkvenog poslanja koje nam je povjereno, nužno je da postanemo svjesni kako katolicizam, u multikulturalnom društvu živi trenutak duboke krize s obzirom na svoju ulogu društvenog »ljepila«. »Nesumljivo je« – piše Dal Ferro – »kako je europsko ljepilo u prošlosti bila kršćanska vjera koja je [... raznim] narodima omogućila pounutarnjenje nekih sveopćih vrednota unatoč razlikama. [...] Taj sjedinjujući element danas je međutim u dubokoj krizi«⁴⁰ zbog snažnog subjektivizma za koji postoji opasnost da postane načelo

raspada, iako je izvor odgovornosti. Po mom mišljenju, možda u dijalektici između odgovornosti i odsutnosti treba ponovno otkriti doprinos Crkve, na temelju njezina katoliciteta, kako bi se iskusilo »oblike bratstva među različitima, otvorene za opći ljudski suživot«, ne umanjujući vrijednosni oslonac, kako bi kao i u prošlosti nastavila biti proizvođačica smisla i jedinstva među narodima. To međutim ne stoga da bi se vratila unazad prema homogenijem društvu, ali manje sposobnom da »izrekne slobodu«, niti zato da se prilagodi veličanju svake vrste slobode, što se u krajnjem slučaju može postaviti pred ništa, nego »za ponovno otkriće uloga koje je ona pozvana igrati u multikulturalnom društvu«.⁴¹

Katolicizam je nesumljivo u stanju suočiti se s novim izazovom multietničkog i multikulturalnog društva bilo stoga što je takav od svojih početaka, bilo stoga što posjeduje unutarnju životnost koja mu dolazi od njegove poruke, bilo stoga što je pridonio dozrijevanju one »antropološke« definicije kulture koja je izazvala krizu superiornosti Zapada (u njegovim društvenim, političkim, religioznim aspektima) s obzirom na druge narode. To je kriza u kojoj je dozrijevala svijest kako se ne može posjedovati istina niti ona može postati sredstvo za preoblikovanja drugoga u objekt koji se posjeduje. Velike ideologije koje su nedavno propale a koje su sebi umišljale da posjeduju istinu, u ime te pseudoistine opravdavale su masakre koji su se događali pred našim očima te su dehumanizaciju društva učinile prihvatljivom.⁴²

³⁸ A. NESTI – A. JACOPOZZI, *L'identità europea e il fattore religioso. Un dibattito con Vannino Chiti e Rossana Rossanda*, u: »Religioni e società« (1999)34, 82-83.

³⁹ J. Delors je 1992. napisao: »Ako kroz deset sljedećih godina ne uspijemo Europi dati dušu, duhovnost, značenje, izgubili smo utakmicu«. Navedeno prema: A. NESTI, *Civilisation and Governance. Dilemmi etico-religiosi e politica nell'Europa dell'Euro*, u: »Religioni e società« (1999)34, 41.

⁴⁰ G. DAL FERRO, *Europa: dal multiculturalismo all'interculturalità*, u: »La società« 9(1999), 802.

⁴¹ *Isto*.

⁴² O. Clément piše: »Znamo da Duh svugdje djeluje i da Riječ [...] posjećuje, nadahnjuje, pod mnogim imenima, sve kulture, sve religije. Božanska je mudrost prisutna u tradicijama Dalekog istoka koje

Crkva je uvijek bila pozvana humanizirati kulturu, čuvati i braniti ljudsku osobu u svim fazama njezina postojanja i ne može izbjegavati zadatak otvaranja tog postojanja prema transcenciji. Crkva je pozvana biti čuvarica »otvorene osobe« u »otvorenoj kulturi«. Otvorena osoba koja vjeruje da svatko ima svoj poseban način da bude osoba te da različitost osoba – svaka sa svojim tradicijama, svojim običajima, navikama, vrednotama – odgovara nacrtu ostvarivanja većeg sklada. S obzirom na ideologije valja se nadati pa i poželjeti da se Crkva uvijek odrekne upotrebe moći države i da dopusti te ju država upotrebljava. Kategorije moći nisu naime kršćanske kategorije; »postideološko kršćanstvo s njima nema nikakve veze«. ⁴³

Kako ući na religioznu tržnicu? Očito ne na neutralan način s obzirom na vrednote, nego kvalificirani pripadnošću i zato da humaniziramo kulturu i promičemo društvo humanosti, kako bismo u potpunosti vrednovali »ljudski kapital«, osobu u njezinoj sveukupnosti; ne ulazi se nekom rezigniranom, nego aktivnom i razumnom tolerancijom, koja se temelji na religioznoj slobodi. To je tolerancija koja se ne odriče vlastite istine, ali je otvorena za ono suočavanje i dijalog koji su sposobni postati poticaj i daljnje traženje za svaku religiju, bez sinkretizama ili relativizama. »'Evo zašto religije« – piše Dal Ferro citirajući velikog istraživača kulture mons. P. Rossana – »u novom međunarodnom ozračju priznavanja religiozne slobode, moraju s poštovanjem prihvatiti to pravo s obzirom na vlastite vjernike i druge religije, ne prestavši biti poruka oslobođenja od povijesnih uvjetovanosti, u kojima ljudi žive, bilo s obzirom na ono što se odnosi na traženje istine bilo s obzirom na način ostvarivanja vjere u svakodnevnom iskustvu. S obzirom na druge religije stoga je nužan stav poštivanja, suočavanja i dijaloga, polazeći od služenja koje religije mogu jedne drugima ponuditi u shvaćanju istine i odnosa s apsolutnim, uvjerenje da u svakom slučaju zajedno mogu ponuditi važno služenje svijetu, potičući ga da rješava svoje probleme ne isključujući religioznu sastavnicu, koja je jedina u stanju uključiti pojedinačne savjesti.« ⁴⁴ Isto uvjerenje izražava i Belardinelli, posebno se osvrnuvši na

odnos između kršćanske religije i drugih religija: »Kršćanin ne stupa u dijalog s muslimanom pretpostavljajući kako bi ga on mogao uvjeriti da Isus Krist nije Božji sin, niti bi diskutirao s budistom kako bi se uvjerio da je apsurdno Apsolutnome se obraćati s 'ti'. Pa ipak dijalog zbog toga ne postaje jednostavna fikcija. Uvjerenje da je Isus Krist utjelovljena Riječ Božja, Put, Istina i Život uključuje raspoloživost da se sve ono što je od drugih religija živo promatra kao nešto što može [... pridonijeti produbljanju vlastite] raspoloživosti koja, ako postoji kod svih partnera u dijalogu, pridonosi obostranom obogaćenju, a da se nitko ne treba odreći vlastitih uvjerenja i štoviše nudeći svakome razlog više za nastavak vlastite angažiranosti...« ⁴⁵ Pred očima svijeta je rizik da u našim zemljama poraste dehumanizacija te se pomoću apsolutne privatizacije stigne do »smrti

---

naglašavaju kozmičke teofanije i čovjekovu unutarnjost. Božanska je mudrost prisutna u objavi *Tore*, djelomično preuzeta u Kuran, u zakonu koji osuđuje idolatriju i ubojstvo te čovjeka oslobađa od njegovih kontradiktornih impulsa. Božanska je mudrost prisutna u volji kritičke svijesti i slobodi suvremenog iluminizma, posebno kad se ta volja ostvaruje u sposobnosti i formuliranju hipoteza, u neumornom istraživanju materije, kozmosa, *psihe*. Kao kršćani trebamo sve te dimenzije misterija i, zasigurno, nadamo se da možemo pomoći ljudima interiornosti da otvore oči kako bi drugoga vidjeli u njegovoj apsolutnoj stvarnosti, nadamo se da možemo pomoći ljudima transcencije i Zakona da shvate, sve do unutar njihove vlastite patnje, Božju kenozu; nadamo se da možemo pomoći ljudima humanizma da shvate kako na granici humanoga – gdje se možda nalazimo – nema nešto više od izbora između ništavila i čovjeka...«. O. CLÉMENT, *Il potere crocifisso*, str. 22-23.

⁴³ O. CLÉMENT, *Il potere crocifisso*, str. 24. »Došao sam do uvjerenja kako je čovječanstvo jedino pluralno te kako kad pretendiramo... da posjedujemo istinu, upadamo u totalitarizam i u diskriminaciju... (Istini) se može pristupiti jedino dugim putem... sakupljajući tu i tamo u drugim kulturama, u drugim oblicima čovječanstva ono što su i drugi stekli, tražili na svom posebnom putu prema istini... Boga se ne posjeduje, kao što se ne posjeduje ni istinu i meni je potrebna istina drugih:« P. CLAVERIE, *Humanité plurielle*, u: »Le Monde«, 4-5. kolovoza 1996. Navedeno prema O. CLÉMENT, *Il potere crocifisso*, str. 26.

⁴⁴ G. DAL FERRO, *Libertà e culture. Nuove sfide per le religioni*, str. 232.

⁴⁵ S. BELARDINELLI, *Cultura e religione*, str. 115-116.

subjekta«. ⁴⁶ Taj zahtjev humanizacije upozorava i traži prije svega ponovno definiranje antropološkog pojma kulture, što je u katoličkom okružju bilo više puta istaknuto, također na poticaj onoga što je Ivan Pavao II. rekao u UNESCO-u: »Kultura je ono po čemu čovjek, ukoliko je čovjek, postaje više čovjek, po čemu je 'više', po čemu se više približava 'biti'«. ⁴⁷ Poziva osim toga i na jasnoću identiteta za samu Crkvu, budući da samo sigurnost u vlastiti identitet čini raspoloživim za suočavanje, otvara za uzajamnost i daje plodnost onoj skromnosti koja bi trebala označavati ponudu katolicizma multikulturalnom društvu: »... Doznajemo da je pravo Božje ime Otac, a u Isusu doznajemo da je naše pravo ime Sin. To je, sažeto govoreći, sjeme kršćanskog nauka«. ⁴⁸

Ovo obostrano pojašnjenje identiteta neophodna je pretpostavka za inkulturaciju i dijalog religije s kulturama, posebice u multikulturalnom društvu. Nakon godina kulturalnog izjednačivanja, danas napreduje pravo na različitost, govori se o zaštiti manjina i posvuda niču etnosi i kulture. Ako su ti etnosi »'gomilanje povijesnih i simboličkih spomena' jednog naroda, oni su bitni za svakog pojedinca, ukoliko su izvor identiteta i temelj za vrijednosne sudove i životno usmjerenje. Oni su 'energija' u tom smislu što motiviraju osobu da ide dalje od faktičnosti i neposrednosti te da se projicira u obzorje mogućnosti. Poruke religija ne mogu dakle ostati strane etnosima i kulturama; njih valja 'inkulturirati' žele li u vjerniku postati način mišljenja, življenja i uspostavljanja odnosa s drugima. Stoga religije moraju usvojiti kulturalne izričaje, tj. razlikovati se prema kulturama, kako bi postale život. Riječ je dakle o prijelazu od neke jedinstvene apstraktne poruke do diferenciranog jedinstva već prema kulturama.« ⁴⁹

Inkulturacija je zahtjevna. To je nikad dovršen put koji se ostvaruje u trajnoj dijalektici između jedinstva i različitosti, institucije i karizme, sveopćenitosti i posebnosti, sjećanja i budućnosti, vjerovanja i svjedočenja, odgovora smisla i svakodnevnih zahtjeva, otvaranja i zatvaranja. Jedino ozbiljna inkulturacija koja vodi računa o svim sastavnicama puta koji treba prijeći nadvladava zatva-

ranja i otvara za traženje onog jedinstva koje ne umrtvljuje različitost; naprotiv, površna inkulturacija promiče gubitak identiteta ili apsolutizaciju posebnoga. Odatle, na reli-

⁴⁶ S obzirom na položaj ljudskog subjekta danas se obistinjuje paradoksalna situacija. »Individualizacija i privatizacija ostavljaju dojam da se sve više priznaju jedinstvenost i dostojanstvo ljudske osobe i njezina sloboda. Na operativno-funkcionalnom planu svakodnevnog djelovanja to pod određenim aspektima može i biti istinito. Kao protustavka sekularizaciji religije praktično se ostvaruje sakralizacija pojedinog subjekta, koji danas kao nikad prije uživa prednost u svojoj neograničenoj slobodi. U isto vrijeme nije moguće ne vidjeti da posvuda u našem društvu mnogi događaji naviještaju 'smrt subjekta'. [...] Bit će potrebno zaustaviti te procese produbljujući pojmove ljudskog dostojanstva [...] Vodi li se računa o tim opasnostima i izazovima postaje očito da će i u budućnosti kršćanski credo i Crkve biti javna stvarnost te da ne mogu dopustiti da budu svedene samo na 'privatnu činjenicu'.« K. LEHMANN, *Radici del pluralismo e uscita dall'esilio pubblico della fede, nav. dj.*, str. 75-76.

⁴⁷ GIOVANNI PAOLO II, *L'integrale umanità dell'uomo si esprime nella cultura. Allocuzione all'UNESCO*, u: ISTI, *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, 3(1980)1, 1640.

⁴⁸ GIOVANNI PAOLO II, *Discorso al Sinai* 26 febbraio 2000, u: »L'Osservatore Romano« 1° marzo 2000.

⁴⁹ G. DAL FERRO, *Libertà e culture. Nuove sfide per le religioni, nav. dj.*, str. 233. »Ozbiljna inkulturacija, sposobna duboko prožeti pojedince i nakon toga ih na nov način otvoriti u ponovnom izricanju vjere bez izdaje te vjere, nadilazi zatvorenosti i otvara za traženje jedinstva koje ne suzbija nego vrednuje različitost. U protivnom slučaju, kad je inkulturacija površna, postoji dvostruka opasnost: ili osobe u životu ostaju pogani ili pak ukorijenjene u drevne običaje; ili je sama vjera instrumentalizirana za osiguranje kulturalnih dobara ili za traženje identiteta u suprotstavljanju drugima. [...] Osobito je potrebno da religiozne vjere usvoje kulture [...] posebice stoga kako bi omogućile vjernicima da u religiji pronađu globalno tumačenje vlastitog života i svojih društvenih odnosa. To je važno i za oslobađanje etnosa i kultura od povijesnih naslaga negodovanja i egoističnog suparništva, otvarajući ih sveopćenitosti i dijalogu s drugima. Religiozna poruka pomoću inkulturacije prožima život pojedinaca i naroda. Čuvajući vlastitu naravnu univerzalnost relativizira pojedinačno i otvara ga dinamičnom rasta, prema vječnom usavršavanju povijesnih stvarnosti. U tom smislu religije nude uslugu svijetu, potičući ljude i narode na nadvladavanje posebnosti, ili bolje, pomažući im da u posebnom otkriju odsjaj sveopćega ili da u svemu pronađu vlastito bogatstvo. Na taj način religije ne suzbijaju etnos i kulturu [...] nego] do kraja oslobađaju i vrednuju kulture« (*ondje*, str. 234).

gionom području, fundamentalizmi i *New Age*, a na kulturalnom području relativizam onih koji na istu razinu stavljaju sve kulture, praveći od svake trave stručak i ne poštujući posebne razlike te etnocentrizam onih koji svoju kulturu stavljaju iznad svih drugih.

Pokušavajući sažeti sve do sada rečeno, čini mi se važnim iznijeti nekoliko dodatnih primjedbi. Religiozna sloboda i inkulturacija su preduvjeti kako bi vjernici mogli u potpunosti i bez zatvaranja usvojiti religioznu poruku u koju vjeruju i kako bi je mogli učiniti porukom spasenja za pojedince i za čovječanstvo. »Možda samo religije mogu narodima danas ponuditi otvaranje za sveopći suživot, odgajajući osobe za istinu koja nadilazi neposredne interese, otvarajući i pročišćavajući kulture od egoističnih zatvaranja i negodovanja, kako bi ih učinili izvorima identiteta otvorenog za traženje punine koju se nikad ne dostiže.«⁵⁰

Što se tiče religiozne slobode, religije se ne mogu odreći zadaće predstavljanja istine i pomaganja pojedincima i skupinama da produbljuju istinu i da se oslobode uvjetovanosti, pobijedivši napast – o kojoj smo govorili – da drže slobodnim činom ono što se temelji na vlastitom izboru i pristanku. Ne samo to, nego ne zaboravivši da istina, pravda i čovječanstvo postoje jedino u množini te da svaki zahtjev za isključivošću proizlazi jedino iz nedopustivog izdizanja pojedinačnoga u nešto što se smatra apsolutnim.⁵¹

Što se međutim tiče inkulturacije i dijaloga s drugim religijama, ne može se prije svega prešutjeti poteškoća s obzirom na značenje koje na jednoznačan način valja dati izrazima kao što su pravda, istina, prava čovjeka, prava osobe, demokracija, religija. Valja osim toga imati na umu kako društvu u kojemu istovremeno postoji više kultura trebaju vrednote koje sve obvezuju, tj. zajednička etika prava, koja ne može biti nego etika temeljnih prava ljudske osobe. Poteškoća bi mogla nastati – a znamo da ta poteškoća konkretno postoji – kad se oni koji sudjeluju u interkulturalnom dijalogu ne raspoznaju u toj zajedničkoj etici. Ostaje međutim otvoreno još jedno pitanje: do koje se točke može poticati interkulturalna strategija?⁵² A ona interreligiozna?

4. ZAKLJUČAK

Čini mi se da ono što sam dosad istaknula jasno očituje složenost proučavane problematike i poteškoću razjašnjavanja njezinih temeljnih pravaca. Unatoč tome čini mi se da iz do sada rečenoga proizlazi uvjerenje: teško je razumjeti neku stvarnost kad je čovjek u nju previše uključen. Potrebno je stoga naći odmak od vlastitog osobnog iskustva jer jedino »promatrajući stvari izdaleka čovjek počinje vidjeti onu istinu koju nije vidio izbliza« (Shin 'Ichi – Homma). To sam pokušavala učiniti ne dopustivši da me previše emotivno obuzmu problemi koji opterećuju i moj život i ne popuštajući utopiji.

Odlučili ste povjeriti jednoj ženi prvo predavanje kako bi dala *poticaj* ovom Forumu. Time sam počašćena i zbog toga sam vam zahvalna. Dopustite mi da ove poticaje završim na »ženski« način ukazujući na neke pravce daljnjeg razmišljanja koje posredno preuzimam od simbolične paradigme majčinstva (koje sam već šire upotrijebila na drugim područjima) jer držim da je ta usporedba osobito plodna i aktualna.

Uz majčinstvo je prije svega vezana vrednota *odnosa*. U majčinoj se utrobi utjelovljuje onaj misterij zajedništva/slobode koji obilježava svaku ljudsku osobu i koji simbolizira mnogostrukost izražajnih govora s prirodom, s drugima, s Bogom. Zar možda nije istina kako je, da bi se odgovorilo na pitanje koje je vodilo ovaj razgovor, potrebno ponovno otkriti duboki smisao odnosa koji rađa zajedništvo i slobodu?

Majka fiziološkim ritmom svoga tijela duboko iskustveno doživljava smisao granice, ustupanja prostora drugome, povlačenja

⁵⁰ G. DAL FERRO, *Libertà e culture. Nuove sfide per le religioni*, str. 8-9.

⁵¹ K. LEHMANN, *Radici del pluralismo e uscita dall'esilio pubblico della fede*, nav. dj., str. 66.

⁵² Dal Ferro, s obzirom na prijelaz od multikulturalizma na interkulturalizam, predlaže četiri puta: stvoriti mjesto odgoja za odnose; pozivati se na temelj prava da se bude čovjek i prava čovjeka; naučiti dovesti u sumnju vlastitu kulturu kojoj se pripada; vjerovati u sposobnost ljudskog razuma da izgradi mostove među postojećim stvarnostima. G. DAL FERRO, *Europa: dal multiculturalismo all'interculturalita*, str. 812-815.

kako bi drugi mogao rasti. Zar to ustupanje prostora drugome nije važno za interkulturalno suočavanje, za interreligiozni dijalog, za susret i suočavanje unutar vlastitih kultura i religija i s drugim kulturama i religijama?

Majka, dajući na svijet ljudsko biće doživljava iskustvo pozitivne strane boli, kao svjedočanstvo neodrecive povezanosti koja postoji između ljubavi i boli, između života i smrti, između sukoba i mira. Nije li možda misterij humanizacije kulture, vrednovanja čovječjeg kapitala, suočavanja među viđenjima života put boli, rizika kako bi se dao život?

Majčina utroba u sebi, sastavljajući ih, nosi »različitost« i »udaljenosti« blizine jati sa svojim stvorenjem, te postaje kolijevka života.

S obzirom na život, kao zaključak želim citirati dio iz govora Paula Tillicha, koji nas upućuje na puteve nade, a to su putevi koji-

ma treba ići bez straha kako bismo rekli da vjerujemo u život.

»Na nürnberškom procesu pojavio se svjedok koji je neko vrijeme živio u grobnici židovskog groblja u Wilni u Poljskoj. Bilo je to jedino mjesto na kojem su on i mnogi drugi mogli živjeti dok su se skrivali nakon što su pobjegli iz plinske komore. Tijekom čitavog tog razdoblja taj je čovjek pisao stihove, a jedna je lirska pjesma bila opis rađanja: u obližnjoj grobnici neka je mlada žena rađala dijete. Pomagao joj je grobar, osamdesetogodišnji starac, umotan u ubrus. Na prvi plač novorođenčeta, starac je molio: 'Veliki Bože, jesi li nam konačno poslao Mesiju? Jer tko bi se drugi mogao roditi u grobu ako ne Mesija?'«⁵³

⁵³ SSF, str. 154-155.